

Frans van Woerden

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoffprijs 1988

Frans van Woerden (1946) vertaalde werk uit het Frans van o.a. Céline (vrijwel alle romans) en tal van andere auteurs, zoals Chateaubriand, Fouad Laroui en François Bon; ook vertaalde hij werk uit het Engels. Hij groeide op als zoon van een diplomaat 'die vertrouwd was met de wereld van de jonge Céline' en 'een zeer belezen moeder die woorden kende die niemand kende' en werd door hen op Franse les gedaan bij een Franse gravin die alleen nog maar een vervallen boerderijtje had en een adellijke titel 'waarmee ze woekerde'. Deze live-kennismaking met de taal van Molière (het ontbrak er niet aan komische scènes!) inspireerde van Woerden in de jaren zeventig tot een nadere bestudering van Frankrijks rijke cultuur en letterkunde aan het Instituut voor Vertaalkunde van de Universiteit van Amsterdam. In 1976 startte hij, na als secretaris-vertaler op de Franse ambassade in Den Haag actief te zijn geweest, met zijn vertaling van Céline's Mort à crédit. Weer ingetrokken bij zijn ouders voltooide hij in 1978 het werk aan deze roman die de naam had 'onvertaalbaar' te zijn. Na Mort à crédit vertaalde hij in betrekkelijk korte tijd, gelet op de moeilijkheid van het origineel, Céline's 'Teutoonse' trilogie D'un château l'autre, Nord en Rigodon in het Nederlands, gevolgd door Guignol's band. Voor deze uitzonderlijke vertaalprestatie verdiende hij volgens de eenstemmige jury de Martinus Nijhoffprijs. Voor zijn vertaling van Céline's Le Pont de Londres ontving hij in 1991 bovendien de Europese Vertaalprijs.

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoffprijs 1988

Het feit dat deze prijs nu ten tweeden male wordt uitgereikt voor het vertalen van werk van Louis-Ferdinand Céline – in 1972 viel, zoals bekend, de eer te beurt aan Mani Kummer voor diens excellente versie van *Voyage au bout de la nuit* – is iets waarover ik mij vanzelfsprekend als vertaler en literatuurlijfhebber bijzonder verheug.

Het is tegelijk een indicatie dat er eindelijk ook in Nederland een belangstelling voor dit literaire fenomeen groeiende is die verder reikt dan een modegril. In Frankrijk, de Verenigde Staten en Canada is al meer dan vijftien jaar intensief onderzoek aan de gang en in Parijs bestaat een indrukwekkende ‘Bibliothèque de Céline’ waar men zowat bedolven wordt onder studies, proefschriften en vertalingen van zijn werk. Ik herinner me dat ik daar, de eerste keer dat ik er was, enigszins beduusd heb staan bladeren in een Chinese vertaling van *Mort à crédit!* De voorspelling van Céline is dus niet uitgekomen: de Chinezen zijn Frankrijk niet binnengerukt, maar hij is China binnengekuierd. En Nederland ook.

Maar, zult u zeggen, als er zo’n bibliotheek vol over die man is geschreven, dan is alles al bekend over hem, dan weten we ‘t wel. Ik denk van niet. Ik denk dat ‘t met Céline zo’n beetje is als met de piramides in Egypte. Daarvan was het binnenste ook al eeuwen bekend en geëxploreerd. Sinds kort is, zoals u weet, achter het ons bekende gangenstelsel het eigenlijke geheime doolhof gevonden! Het wachten is misschien op een Egyptologische célinekunde ...

‘Hoe sta jij nou tegenover Céline, na hem tien jaar te hebben vertaald?’ wordt mij vaak gevraagd. ‘Tegenover deze man die toch van die rabiate antisemitische pamfletten in de jaren ‘30 heeft geschreven? Tegenover deze geniale schrijver die de wereldliteratuur heeft verrijkt met zijn romans?’ De vraag stellen is haar beantwoorden. Ik sta als vertaler van dit tegenstrijdige oeuvre er ook in tweestrijd tegenover. Maar de hoge schrijfkunst waarvan Céline getuigt in zijn romans, maakt, in mijn ogen, zijn racistische vooroordelen tot een ‘quantité négligeable’, hoe ‘méprisable’ ook. Wereldliteratuur, zeg ik tegen mezelf, van een psychopaat, een gekke tovenaars. Zou ik de pamfletten willen vertalen? Nee, want te eenzijdig en onrechtvaardig gedram, vermoeiend, irritant en dus automatisch beneden het peil van de romans. Wat mij het meest fascineert bij Céline is zijn verleidingskunst, zijn manipulatieve technieken. ‘Ik kan zelfs alligators laten dansen op m’n deuntje!’ heeft ie eens gezegd en ik denk dat dat waar is. Behalve dat hij zelf een psychiatrisch geval was, had hij een psychiatrische intuïtie voor collectieve zielenroerselen en hun irrationele krachten.

Een historisch voorbeeld van zijn grootschalige verleidingskunst is het effect dat *Voyage au bout de la nuit* in 1932 had op links denkend Frankrijk. In vervoering haalde men Céline binnen als de kampioen der verdrukten.

Het procommunistische schrijversechtpaar Louis Aragon en Elsa Triolet zorgde voor een vertaling in het Russisch. De Sovjet-Unie nodigde hem uit voor een bezoek. Sartre en de Beauvoir kenden hele passages uit het hoofd en Sartre's bewondering ging zelfs zover dat hij in 1938 voorin zijn beroemde roman *La nausée* een motto plaatste dat was ontleend aan een tekst van Céline. Dat deed hij dus één jaar na het verschijnen – in 1937 – van Céline's eerste antisemitische pamflet!

De enige die, meteen na het verschijnen van *Voyage au bout de la nuit* blijk gaf een scherpe neus te hebben, was Leon Trotski die schreef dat hier geen geëngageerd schrijver aan het woord was, maar een nihilist zonder vertrouwen in de mens.

Een ander voorbeeld van Céline's inzicht in het collectieve onderbewuste en zijn verdringingsmechanismen is de handige wijze waarop hij in 1957 tenslotte door de tegen hem gerichte boycot heen wist te breken. Hij publiceerde *D'un château l'autre* waarin hij uitvoerig herinneringen ophaalt aan de ballingschap van de Vichy-regering in Sigmaringen tegen het eind van de oorlog. Hiermee raket hij een voor de Fransen pijnlijke historische periode op die zij nu juist aan het vergeten waren. Gevolg: felle polemieken en grote aandacht voor het boek. Céline verkocht weer dankzij de beroering die hij had gewekt in de nationale ziel! Veelbetekenend is in dit verband een uitlating die hij deed in een van zijn laatste interviews:

‘Och, ik had nooit moeten gaan schrijven... Wat ik wou, dat was psychiater worden. Dat was beter geweest. Had ik gekken verpleegd, in een gesticht. Dan had iedereen me gerespecteerd. Waren ze bang voor me geweest, ook... Een gekkendokter, daarvan geloven ze altijd dat ie zelf ook een beetje gek is... terwijl de literatuur... de boeken... Je ziet waar dat toe leidt!’

Céline hanteert een ware keur aan manipulatieve procedés in zijn verhalen. Het gaat er voortdurend om de kritische zin van de lezer te verlammen, zijn aandacht af te leiden in de door Céline gewenste richting. Als het waar is dat schrijven de kunst is van ‘kiezen en weglaten’, de kunst van het ‘arrangeren’, dan is Céline er grootmeester in.

Kijken we naar de ‘mise-en-scène’, de karikaturisatie en de overdrijving in een passage van *Van het ene slot naar het andere*, waarin Céline en een aantal intellectuele collaborateurs van het Vichy-regime in de bibliotheek van het kasteel Sigmaringen onderzoek doen naar historische vervolgingen. Zij komen tot de conclusie dat zijzelf eigenlijk het slachtoffer zijn van de allerergste en onrechtvaardigste vervolging aller tijden:

‘... we wikten en wogen... namen alle Kronieken onder de loep, alle Wetboeken, Schotschriften... trokken vergelijkingen, dan weer om deze reden... dan weer om die... waren we misschien... heel misschien... voor Europa net zulke hopen vuil, goed om op de eerste de beste vuilnisbelt te smijten, op de een of andere vork te steken, als de vrienden van Napoleon?... toen ie eenmaal op Sint-Helena zat!...’ etc. etc.

Voor je ‘t weet ben je als lezer verkocht, ga je mee in deze cynisch-groteske, feitenverdraaiende, oorzakenweglatende, zogenaamde kroniek van Céline, en vergeet je de eigenlijke reden dat hij daar in Duitse ballingschap zat, namelijk vanwege zijn giftige racisme tijdens de bezetting.

Céline, de charlatan en de tovenaar, Ti-taal-tovenaar!

Frappant is wel dat hoe meer hij de waarheid verdraait, fabuleert, liegt en deformeert, hoe dichtër hij bij een diepere waarheid komt. Een waarheid waaronder je dan moet verstaan: authenticiteit van sfeer, weergave van in de lucht hangende gevoelens, het algemene klimaat van een historisch moment. Het is veelbetekenend dat ooggetuigen van de episode Sigmaringen Céline's getuigenis, in al zijn overdrijving, het meest evocatieve document over die tijd hebben gevonden.

In dit licht bezien is het hele oeuvre van Céline een spel van waarheid en leugen, waarin, in de persoonlijke mythe van Ferdinand-Bardamu, de eenzame, bedreigde verschoppeling, het epos van een door twee wereldoorlogen verduisterde eeuw van technologische vooruitgang wordt weerspiegeld, als in een donkere lachspiegel in een kermisachtig spookpaleis. Het is een nachtmerrie waaruit je vergeefs tracht wakker te worden, maar die je af en toe doet schudden van het lachen.

Over Céline's humor, of beter over zijn galgenhumor, wordt betrekkelijk weinig gesproken. Toch geloof ik dat hij een van de grootste komische auteurs is die er in de moderne literatuur te vinden zijn.

Het is hier niet de plaats om uitvoerig in te gaan op alle aspecten van Céline's komische procedés, maar ik wil er een paar aanduiden. Zo is er het spel met het verwachtingspatroon van de lezer dat nooit vervuld wordt, waarbij tegengestelde elementen elkaar afwisselen en voortdurend tenietdoen. Een goed voorbeeld is de beschrijving van het gevreesde afsluitende examen van de lagere school in *Dood op krediet*:

‘Om klokslag acht uur waren we present. Alle kinderen hadden hun zondagse pak aan en waren schoon tot achter hun oren, maar over hun zenuwen, de moeders ook. Eerst was er dictee, daarna rekenen. ‘t Was niet zo moeilijk herinner ik me, je kon alles van je buurman overschrijven. Wij hoorden bij de groep die vorig jaar herfst was gestraald. Voor de meesten was ‘t erop of eronder... We wilden allemaal leerjongen worden... Bij het mondeling bofte ik, ik kreeg een hele dikke vent, met een neus vol wratten. Hij droeg een grote strikdas, zoiets als oom Arthur, maar toch was ‘t geen artiest... Apotheker was ie geweest, in de rue de Gomboust. Sommigen kenden ‘m wel. Hij vroeg iets over planten... Ik had geen flauwe notie... Hij gaf zelf het antwoord. Ik was erg in de war. Toen vroeg ie hoe ver de zon van de maan was en hoe ver de aarde daar weer vandaan was... Ik durfde er niet al teveel op in te gaan. Hij moest me een handje helpen. Toen ie over de seizoenen begon, wist ik iets meer. Ik zat vaag te mompelen... Nee, veeleisend was ie niet... Hij maakte m'n zinnen voor me af. Toen vroeg ie wat ik ging doen als ik m'n diploma kreeg. ‘Ik ga in de handel’, zei ik slapjes. ‘De handel is een hard vak, m'n jongen!’... antwoordde hij ... ‘Zou je er niet nog even mee wachten?... Nog een jaartje?’ Hij vond me blijkbaar niet zo sterk... Meteen dacht ik dat ik gebakt was...’ Dit spel met tegenstrijdigheden, met onverwachte wendingen, wordt soms in één klein zinnetje gecondenseerd: Ferdinand is loopjongen geworden. ‘Ik zocht *verkoeling* in de portieken, waar ‘t *gemeen* tochtte...’ of: over zijn vader: ‘De grootste kolder sloeg ie uit... ‘t *voor* van ‘t *tegen*... de *kwadratuur van de cirkel*...’

Sterk is Céline ook in de *satire*, in het denigreren van wat moreel hoog aangeschreven staat, en omgekeerd, in het opwaarderen van wat moreel juist laag wordt aangeslagen. Zo beschrijft hij in *Guignol's Band* een beruchte souteneur in termen van de grootste respectabiliteit, als een ware gentleman: 'Ze zaten 'm niet erg op z'n huid, Cascade! Ze pakten 'm haast nooit z'n sletten af. Op de Yard vonden ze 'm een jofele baas, ze wisten dat ie loyaal was, dat ie z'n zaken keurig regelde, z'n vrouwen kwamen op een behoorlijk uur thuis, hingen nooit de beest uit, liepen nooit met zichzelf te koop in clubs, nooit één onvertogen woord... Maar je moest 'm niet te na komen!... De jongeren probeerden 't een beetje... wat steekjes onder water... bloedlink werd ie dan... hij veegde meteen de vloer met ze aan...'

De lach bij Céline, het zou een aardig onderwerp voor een scriptie zijn. Maar hij heeft 't allemaal al voorspeld: 'Ach meneer, maakt u zich geen zorgen, over tweehonderd jaar moeten ze me leren voor het eindexamen, de Chinezen ook!'

Zelf denk ik dat zijn teksten bestand zullen blijken tegen de meest gortdroge wetenschappelijke analyse. Als er één auteur is bij wie je als lezer waar leesgenot hebt, echt plezier in de taal, dan is Céline dat wel. En dat komt doordat het enige waarin deze aartspessimist werkelijk heeft geloofd de macht van het Woord is!

Ik heb me, in dit veel te korte bestek, voornamelijk beziggehouden met het manipulatieve en met het komische aspect van Céline's retorica. Maar omdat ik hier tenslotte toch als vertaler voor u sta, zal ik eindigen met enkele vertaalproblemen.

Heel moeilijk is het bepaalde woordspelingen te vertalen met behoud van het bij Céline altijd terloopse grapje.

Het woord 'histoire' is een mooi voorbeeld. Als in *Mort a crédit* de jonge Ferdinand door zijn oom uit de moeilijkheden wordt gered, dan zegt die oom tegen hem:

'En nou moet jij je eens wat gaan amuseren! Ga es naar de bioscoop... als je in de buurt van de boulevards bent... Daar hou jij geloof ik wel van hè, van spannende avonturen!... (T'as l'air d'aimer ça les histoires...)'.

'Histoire' heeft in de Franse context verschillende referentieniveau's: ten eerste wordt natuurlijk het verhaal van de avonturenfilm bedoeld. Ten tweede doelt de oom op Ferdinands neiging zich steeds maar weer in de moeilijkheden, de 'histoires', te werken. En ten derde is er, meer op de achtergrond, het feit dat schrijver Céline, het alter ego van Ferdinand, zelf een verwoed verhalenschrijver is die zich vaak op de geschiedenis inspireert, en zichzelf ook steeds maar weer in de moeilijkheden schrijft met zijn 'histoires'!

Histoire dus als: 1. spannend verhaal, 2. moeilijkheden, gedonder, 3. geschiedenis. De Franse lezer ziet zoiets in één oogopslag.

Verder hebben de Fransen in het argot zo ongelooflijk veel woorden voor bepaalde begrippen dat je er als vertaler haast beroerd van wordt. Ik zit bijvoorbeeld met het woord voor soldaat:

'bidasse, gus, turlourou, grive, griveton, grivier, planton, fayot, tringlot', enzovoort. Ik houd me aanbevolen voor suggesties in het Nederlands!

Hetzelfde geldt voor het Franse woord voor 'schoen' en 'voet': 'grolles, pompes, godasses, godillots, galoches' en: 'pingouins, panards, pattes, pingots, nougats,

péniches, patins, paturons' en ga zo maar door. In het Nederlands strekt de voorraad, ben ik bang, niet erg ver!

En als je dan bedenkt dat Céline op basis van dit soort woorden vaak ook nog eens neologismen creëert, dan is het duidelijk wat voor een hels karwei vertalen is!

Een vertaler, dames en heren, is iemand die het aantal traptreden van de toren van Babel wil tellen en wéét dat die niet te tellen zijn!